દ. બાલશિક્ષણ ગ્રંથમાળા—૧૯

ઢીંગલીની રમત

લેખક:

તારાબેન મોડક

દક્ષિણામૂર્તિ બાલમંદિર

ભાવનગર

ઢીંગલીની રમત

લેખક:
તારાબેન મોડક

પ્રકાશક:
નાનાભાઇ, ગિજુભાઇ
શ્રી દક્ષિણામૂર્તિ વિદ્યાર્થિભવન, ભાવનગર

આવૃત્તિ પહેલી
પ્રત ૧૫૦૦
*
સંવત ૧૯૮૫
ઇ. સ. ૧૯૨૯

: મુદ્રણસ્થાન :
આદિત્ય મુદ્રણાલય
રાયખડ : અમદાવાદ
: મુદ્રક :
ગજાનન વિ. પાઠક

ઢીંગલીની રમત

છોકરાંઓનાં રમકડામાં જેમ દડો અને ભમરડો સર્વદેશીય અને સર્વકાળનાં રમકડાં છે તેમ જ છોકરીઓનાં રમકડાંમાં ઢીંગલીનું સ્થાન છે.

અવલોકન ઉપરથી એમ લાગે છે કે બાળક માત્રમાં વાત્સલ્યની ઉપજત બુદ્ધિ છે. બાળક સાધારણ સમજણું થાય છે ત્યારે જેમ માતપિતા કે બીજાના ખોળામાં માથું મૂકીને બીજાના વ્હાલનું સાધન બનવું બાળકને ગમે છે તેમ જ બીજાને ખોળામાં સુવરાવવું, હાલરડું ગાવું, તેને બચી ભરવી વગેરે ક્રિયાઓ કરવી પણ તેને ગમે છે. એમ કરવામાં કોઈ વખતે માત્ર મોટાંઓ તેના ઉપર કે તેના પ્રત્યે જે જે કરે છે તે બધી ક્રિયાઓનું પુનરાવર્તન હોય છે તો કોઇ વાર તેનામાં સાચે સાચી વાત્સલ્યવૃત્તિ પણ હોય છે.

આ વૃત્તિને અનુસરીને બાળક ઘરનાં માણસોને પોતાનું વ્હાલ ઠાલવવાનું સ્થાન કરવા જાય છે. પરંતુ

તે હમેશ તેના હાથમાં આવતાં નથી ત્યારે તે ગમે તે નિર્જીવ વસ્તુને 'બાળક' કલ્પીને તેની સાથે રમતાં દેખાય છે. એ ઉપરથી જ લોકોને ઢીંગલીઓ ને બાવલાં બનાવવાનું સુઝયું હશે.

ઢીંગલી કે બાવલું લઇને રમવાની ઇચ્છા છોકરીઓની જેમ છોકરાઓ પણ બતાવે છે. પણ આપણા સમાજમાં મળતી "છોકરાઓથી ઢીંગલી ઢીંગલી ન રમાય" "તું છોડી છું કે!" "તું બાયલો છે?" વગેરે શિખામણથી છોકરાઓને ઢીંગલીની રમત મળતી નથી. જ્યાં ઘરનાં માણસો બહુ વાંધો ન લેતાં હોય ત્યાં ઘણા છોકરાઓ બેનની ઢીંગલીની રમતમાં જોડાઇ જાય છે પણ ખરા.

જેને ઢીંગલીની પરંપરાથી ચાલતી આવેલી રમતની ખબર હોતી નથી એવા બાળકના હાથમાં આપણે ઢીંગલી મૂકીને તેની રમત અવલોકશું તો દેખાય છે કે સામાન્યતઃ બાળક પોતાની મા કે બાપનો ભાગ તેની પ્રત્યે ભજવે છે. તેને વહાલથી પંપાળે છે, સુવરાવે છે, બચ્ચી ભરે છે, ને વઢે મારે પણ છે. ઢીંગલી એટલે 'બાળક' એવો આરોપિત અર્થ કોઈ કોઈ બાળક પરત્વે બહુ ચોખ્ખો ને કાયમને માટે રહે છે. એટલે કે બાળક ઢીંગલીને હમેશને માટે બાળક તરીકે જ સાચવે છે. તે પડી

જાય કે ભાંગી તૂટી જાય તો તેને ગમતું નથી. કેટલાંએક બાળક પરત્વે એ વૃત્તિ થોડી વારની હોય છે. એક ક્ષણે તે તેને પંપાળશે ને બીજી ક્ષણે તેને તંગડી પકડીને ફેંકી પણ દેશે. તે ગમે ત્યાં ને ગમે તેમ પડી હોય તો તેની ઉપર લાગણીની બહુ અસર થતી નથી.

ઢીંગલીની રમત પરત્વે બીજું એમ પણ દેખાય છે કે કેટલાંએક બાળકોને તે ખરેખર અંદરથી પ્રિય હોય છે ને કેટલાંએકનો શોખ માત્ર ઉપર ઉપરનો જ હોય છે. એક બે વર્ષની ને એક ત્રણ વર્ષની બાલિકાઓ—સામાજિક વલણથી મુક્ત—એક પ્રદર્શન જોવા ગઇ હતી. બે વર્ષની બાલિકાએ બાવલું લેવાની હઠ લીધી. જ્યારે ત્રણ વર્ષની બાલિકાએ મોતીના તોરણો ને એવી એવી ચકચકિત વસ્તુઓ જોઇ. ઘરમાં પણ પેલી બે વર્ષની છોકરીમાં બાબલાને રમાડવાની વૃત્તિ ચોખ્ખી દેખાતી હતી. બે ભેગી થાય ત્યારે એક બીજાની રમતો રમવા ચઢી જતી છતાં વલણ સ્પષ્ટ હતું. સારાંશ કે સામાજિક વલણ એટલે કે બીજી છોકરીઓને રમતાં જોઇને કેટલીએકમાં ઢીંગલીથી રમવાની ઇચ્છા થાય છે ને કેટલીએકમાં આ જાતની રમતનું સ્વાભાવિક વલણ પુષ્કળ ને કેવળ નૈસર્ગિક દેખાય છે.

આજની ઢીંગલીની રમતમાં સામાજિક તત્ત્વો પુષ્કળ દાખલ થયાં છે. મા દીકરીને ઢીંગલીની રમત રીતસર શીખવાડે છે ને દીકરી પોતાની બાના સંસારનું નાટક કરી કરીને પોતાના સંસારનો પાયો નાખે છે. ઢીંગલીની આસપાસ માબાપ ભાઇબેન આદિ બધાં તત્ત્વો દીકરી ગોઠવે છે અને મા ઘરનાં માણસોની સાથે જેમ વર્તન કરતી હોય તે બધું તે પોતાની ઘોલકીમાં ભજવે છે. ને ફરી ફરીથી તેનાં આવર્તનો કરી આંકની જેમ પાકા કરે છે. છોકરાને ઉંઘમાંથી ઉઠાડીને પૂછીએ કે ચાર સાત કેટલા તો તે જેમ કહી શકે છે તેમ જ દીકરીને પૂછીએ કે જેઠાણી સાથે કેમ વર્તીશ, દેરાણીને કેમ કામે લગાડીશ, પોતાના છોકરાને કેમ રાખીશ ને બીજાનાને કેમ રાખીશ તો દરેકે દરેક પલાખાના જવાબો એક પણ ભૂલ કર્યા વગર તે આપશે. કેમકે તેનાં સ્વયંસ્ફુર્તિથી કેટલીય વાર આવર્તનો થઈ ગએલાં હોય છે.

ઘણી વાર ઢીંગલીની રમતમાં બાળકો પુષ્કળ ગંદાં તત્ત્વો દાખલ કરે છે. તેમનું જેવું વાતાવરણ હોય છે તેવું આબેહુબ તેઓ રમતમાં બતાવે છે.

ઢીંગલા ઢીંગલીના લગ્ન કરીને લગ્ન પ્રસંગનાં બધાં સારાં નરસાં તત્ત્વોના પાઠ પણ બાળકો લે છે.

ઘણી વાર મોટા માણસો પણ એવા લગ્ન પ્રસંગમાં ભળે છે ને તેને બગાડવામાં ખામી જ રાખતા નથી. એક વાર આવી રમત ઢીંગલીના લગ્નથી શરૂ થઈ તે તેની સુવાવડ સુધી ચાલી. તેમાં મોટો ભાગ મોટાએ ભજવ્યો હતો. અર્થાત બાળકો આવા પ્રસંગોનું માત્ર બાહ્યદર્શી વાતોનું નાટક કરે છે, જ્યારે મોટાંઓ અંદર ભળીને તેમાં ઊંડી અશ્લીલતા લાવે છે.

ઢીંગલીની રમતની આ પ્રકારની સામાજિક બાજુ તો બનતી ત્વરાએ બંધ કરવી જોઇએ અથવા તેને નિર્દોષ સ્વરૂપમાં ફેરવવી જોઇએ. આજની કિન્ડર ગાર્ટન શાળાઓ અને પાશ્ચાત્ય વિચારક માબાપો આ તરફ વળ્યાં છે. ઢીંગલીની પ્રચલિત રમત એકાએક ભૂલી જવી મુશ્કેલ છે. બાળકો એક બીજાનું જોઇને અને કેટલેક અંશે પોતાની હોંશથી ઢીંગલી માગ્યા જ કરે છે ને તેને લઇને કાંઈ ને કાંઇ રમે જ છે. માટે ન છુટકે તેમને તે આપીને તેને શક્ય તેટલી નિર્દોષ રમતમાં ફેરવવી એ વાત જૂદી છે. ને શિક્ષણ પદ્ધતિએ તેને વિકાસનું સાધન ગણી તેને શાળામાં દાખલ કરવી, તેની રમતો ઉપર ચોપડીઓ રચવી, અને તેને શિક્ષણના ઉત્તમ સાધન તરીકે પ્રતિષ્ઠા આપવી એ વાત જૂદી છે. જ્યારે

તેને શિક્ષણનું સાધન ગણવામાં આવે છે ત્યારે ખરી રીતે તેને ઉત્તેજક તરીકે વાપરીને છોકરીઓને શીવવા ભરવાનું ને બીજાં ઘરગથ્થુ કામો શીખવવાનો પ્રબંધ કરવામાં આવે છે. આ કામો સ્વતઃ રસ આપનારા હોઇ શકે જ નહિ, તેને કાંઇક ફોસલામણથી જ દાખલ કરવાં જોઇએ એમ માનીને જ આ જાતનો પ્રબંધ રચવામાં આવે છે. પણ આમાં તો ઢીંગલીની રમતે ય પૂરી રમાતી નથી ને ઘરગથ્થુ કામો પણ બરાબર શીખાતાં નથી. ઢીંગલીની રમતનો વિચાર અને ઘરગથ્થુ કામોનો વિચાર જૂદા પાડીને જ બન્ને પ્રશ્નનો ઉકેલ આવી શકે.

હવે ઢીંગલીની રમતને સમાજે આપેલું સ્વરૂપ છોડી દઇને તેમ જ શાળાએ આપેલું સ્વરૂપ પણ છોડી દઇને તેને તેના શુદ્ધ સ્વરૂપમાં વિચારીએ.

સમાજ કે બીજા કોઈ પણ વિચારથી અસ્પૃષ્ટ એવી રમત તો નાનું બાળક જ્યારે પ્રથમ એની મેળે ગમે તે માણસને અથવા વસ્તુને પોતાના બાળક તરીકે રમાડે છે ત્યાં જોઈ શકાય છે. એવાં બાળકોને આપણે તેમના પથરા કે ઓશીકાને બદલે બાવલું આપીએ ને જોઇએ કે તે તેની સાથે કેવી રીતે રમે છે તો જોઈ શકાશે કે તે તેના ઉપર વાત્સલ્ય ઢાલવવાનો પ્રયત્ન કરે છે. કોઇ વાર તે ખરો ભાવ રમતમાં

રેડે છે, તો કોઈ વાર તે માત્ર બાહ્ય હાવભાવ ને ક્રિયા જ જાણે શીખતું હોય, જાણે બાની જેમ કરીને બાળક ઉછેરવાનો કારીગરી વિભાગ શીખતું હોય એમ દેખાય છે.

વાત્સલ્ય વૃત્તિ ખરેખર પોષવા જેવી વસ્તુ છે. પરંતુ ઢીંગલીનું સાધન તેને માટે બહુ યોગ્ય નથી. એક તો એ નિર્જીવ હોવાથી તેની ઉપરની ક્રિયામાં રમતપણું અથવા ખોટાપણું હોય છે. અથવા બાળક કલ્પનામાં બહુ તરંગી બની તેનું ખોટાપણું ભૂલી જાય તો તે તંદુરસ્ત રમત રહેતી નથી. આવું તરંગીપણું તો ગાંડપણમાં જ પરિણમે ને ખોટાપણું ન ભૂલે તો ખરા વાત્સલ્યભાવને બહુ અવકાશ રહેતો નથી. એ તો માત્ર રમત થાય છે.

વાત્સલ્ય ભાવ ખીલવવા માટે મૂળ તો જે વસ્તુ ઉપર તે ઢાલવવાનો છે તેની પ્રત્યે ખરો ભાવ ઉત્પન્ન થવો જોઈએ. તેને સાચવવાની, જતન કરવાની, તેનું પાલન પોષણ કરવાની જરૂર ઉભી થવી જોઈએ. બીજું સામેથી તે વસ્તુ ભાવનો પ્રત્યુત્તર અમુક અંશે પણ આપવા સમર્થ હોવી જોઈએ. બે હૃદયના મીલનમાંથી, એકતારતામાંથી પ્રેમ ઉપજે છે.

બાળક ઢીંગલીને થોડો વખત સાચવે છે. કાચની હોય તો જરા વધારે સાચવવી પડે છે ને લુગડાં

લાકડાંની હોય તો તો સાચવવાની જરૂર જ હોતી નથી. બાળક ઢીંગલીને સાચવે કરે તો પણ સાચું બાળક-નાની બેન કે ભાઈ-સાચવવું ને ઢીંગલીને સાચવવી એમાં કેટલોય તફાવત પડે છે. તેને બદલે નાનો છોડ હોય કે જેને પાણી પાવાથી તે વધે ફૂલે ફાલે અગર કુતરાં બિલાડાંનાં બચ્ચાં હોય તો તેમાં પણ તફાવત પડે. કેમકે આ ત્રણે બાળક, ગલુડીયું કે છોડ અંદરથી વિકસતી વસ્તુઓ છે ને બાળકને સામેથી પ્રત્યુત્તર આપવાની તેમનામાં શક્તિ છે. આ પ્રકારનાં જીવંત રમકડાંમાં બાળકને સાચેસાચ જેટલું સાચવવું પડે તેટલું નિર્જીવ ઢીંગલીને કદાપિ સાચવવી પડે નહિ. માટે વાત્સલ્ય ભાવ ખીલવવા ઢીંગલી કામ આપી શકે નહિ. તેને માટે નાનાં ભાઇ ભાંડુઓને રમાડવાં સાચવવાં એ જ સારૂં છે. ગલુડિયું કે પોપટ મેના જેવાનો પ્રાણિઉછેર ને ઝાડ વનસ્પતિનો ઉછેર પણ ઉપયોગી છે. પ્રાણી ને વનસ્પતિમાં બાળક વધારે ભાગ લઇ શકે. વધારે જવાબદારી રાખી શકે. પોતાની ગફલતનું કેવું ભયંકર પરિણામ આવશે એની પણ તેઓ કલ્પના કરી શકે છે અને સાચી લાગણીને લીધે આવું પરિણામ કદાપિ ન આવવા દઇએ એવી સંભાળ તે રાખી શકે છે. પોતાના પાળેલા કુતરાને રોટલીનો કટકો નાખવાનું

કે હાથે વાવેલા ઝાડને પાણી પાવાનું બાળકો બનતાં સુધી ભૂલતાં નથી. આ દૃષ્ટિએ ઢીંગલીની રમત આખર રમત જ રહે છે. તેને સાચાપણું આવવાનું નથી. સ્વતઃ ઢીંગલીની સાથે વધારે સાચો પ્રેમ સંબંધ થવાની અશક્યતાને લીધે જ બાળકો કાં તો તરંગમાં જઇને ઢીંગલીને સામે રાખીને પોતાની તરંગી દુનિયામાં જીવે છે, કાં તો ઘણી છોકરીઓ ભેગી થઈ ઢીંગલીને નિમિત્ત કરી સમાજ જીવનનું નાટક કરે છે. અર્થાત વાત્સલ્યભાવને તેમાંથી સાચું પોષણ મળતું નથી ને તેથી એ દિશામાંથી રમત ખસીને બીજું રૂપ લે છે.

તરંગ કે નાટક બન્ને અમુક હદમાં છે ત્યાં સુધી વાંધો ન લઇએ પણ આ બન્ને વસ્તુમાં વિકૃતિ પામવાનો સ્વભાવ છે. તરંગ બાળકની કલ્પનાશક્તિ ખીલવતા નથી પણ બાળકને ખોટી દુનિયાને હિમ્મતથી સ્વીકારી લેવાને બદલે તેનાથી ભાગવાનો રસ્તો બતાવે છે. છોકરીઓ ઘણીવાર ઢીંગલીમાં અમુક પ્રકારની બેનપણી કલ્પે છે. સાચી બેનપણી હમેશ એની ઇચ્છા પ્રમાણે વર્તતી નથી પણ ઢીંગલીમાં કલ્પેલી બેનપણી જેમ નવલકથામાં કલ્પેલા સ્ત્રી પુરુષ હમેશ સૌન્દર્યની ને ગુણોની ખાણ જ હોય છે, તેમનું સંસાર જીવન તો હમેશ રસરંગથી જ ઓતપ્રોત હોય છે, તેમની આગળ

બનતાં સુધી કાલે શું ખાશું કે બેન માંદી પડી છે એના ડૉકટરનું બીલ કયાંથી દેશું એવી ચિંતા હોતી નથી; તેમ આ ઢીંગલી બેનપણી બેનની સાથે બહુ જ પ્રેમથી રહે છે, એની સાથે મતભેદ થતો જ નથી. થાય તો પણ તે હમેશ બેનના કહેવા પ્રમાણે કરવા તૈયાર હોય છે. આ જાતના અનેક તરંગોમાં બાળકો જાય છે ને દિવસે દિવસે મનની નબળાઈ કેળવે છે. તેનાથી ચેતતા રહેવાનું છે. તરંગ અમુક હદ સુધી જ ચલવી લેવા જેવી વસ્તુ છે. ખાવાપીવાની અતૃપ્તિ ભોગવનારાં બાળકો ઢીંગલીનાં મોટાં મોટાં જમણો કરી તેમાં લાડુ મેશુબ ને મોહનથાળના મોટાં મોટાં બટકાં (પથરા કે નળીઆના કટકા) પીરસીને જમે છે. એટલે બાળકો આ રીતે પોતાની દબાવેલી વૃત્તિને છૂટી કરી લે છે ને તેમ તેઓ ભલે કરે. પણ આવે પ્રસંગે બાળકનું અવલોકન કરનારનું કર્તવ્ય તો એ જ છે કે ખાવાની અતૃપ્તિ કે જે બાળકને પેટ પૂરતું પણ ન મળવાથી હોય તે પ્રથમ તેને પૂરતો રોટલો મળે એમ તો કરવું જ જોઇએ. એટલું થયા પછી જે અતૃપ્તિ રહે તેને જ પોષવાને બદલે બાળક બીજા સર્જનાત્મક કામનાં પરોવાઈ અતૃપ્તિને છોડી દે એમ થવાની જરૂર છે. ખાવા પીવાની અતૃપ્તિ બાળકને રાંધવા પીરસવામાં ભાગ લેવા દેવાથી ઘણીવાર સારૂં

રૂપ લે છે. ચાર કેરી ખાઇને પણ તૃપ્ત ન થનાર બાળક કેરીની આખી ટોપલી પોતાના તાબામાં લઈ બધાંને તે વહેંચી આપવાનું કામ કરવાથી ખાવા તરફ બેદરકાર થઇ જાય છે. ઢીંગલીની ઘોલકીમાં પણ સાવ ખોટું ખોટું જમવા કરવાનું રાખવા કરતાં જેનું કાંઈ બની શકે એવું ખાવાનું આપીએ તો રમત વધારે સર્જનાત્મક બની શકે છે. જેમકે કાકડી કે એવું કાંઇ આપીએ કે જે સુધારીને તેમાં મીઠું મરચું નાખીને છોકરીઓ સહેલાઇથી કચુંબર બનાવી શકે. સાથવો ગોળ વગેરે આપ્યા હોય તો તેમાંથી છોકરીઓ રોટલી પૂરી લાડવા વગેરે કાંઇક કાંઈક બનાવી શકે છે. આમ રમત કાંઇક સર્જનાત્મક બને છે. છોકરીઓ મોટી હોય તો સાચે સાચી શાકપુરી વગેરે પણ બનાવી શકે છે ને ઢીંગલીની ઘોલકી સામાજિક ઉજાણીમાં ફેરવાઈ જાય છે. ઘોલકીમાં જે સામાજિક નાટક થાય છે તેમાં વાંધા ભરેલું તો જે ભાગ મોટાંઓ ભજવે છે તે છે. મોટાંઓ બાળકને રમતનું રૂઢ સ્વરૂપ ન આપે ને બાળકોને જેમ રમવું હોય તેમ રમવા દે તો બહુ વાંધો આવે નહિ. બાળકો અંદર અંદર આસપાસની દુનિયાનું નાટક પણ કરશે પણ તેમાં તેઓ જેટલું સમજે છે તેટલું આવશે; અર્થાત્ બાળકો જેવા વાતાવરણમાં

ઉછરતાં હોય તેનું પ્રતિબિંબ તેમની રમતોમાં દેખાશે. બાળકોની આવી રમતોમાં જો ગંદાં તત્ત્વો દાખલ થતાં દેખાય તો તે ક્યાંથી આવે છે તે શોધી કાઢી ઉપાય લેવો જોઇએ. ઘણીવાર શેરીના વાતાવરણમાંથી અનેક અનિષ્ટ તત્ત્વો દાખલ થાય છે. તેમની રમતમાં સામાજિક વ્યવહારનો જે પડઘો પડે છે તેને માટે તો આપણે પોતાને જ પૂછવું જોઈએ. ઘરમાં મોટાં માણસો એક બીજા પ્રત્યે અને બાળક પ્રત્યે જે રીતે વર્તે છે તેનું પ્રતિબિંબ બાળકની રમત જોઇને આપણે સમજી લેવાનું છે. આપણે આપણું વર્તન સુધારીશું એટલે બાળકની રમત સુધરવાની છે.

સારાંશ ઢીંગલીની રમત બહુ સારી ને બાલવિકાસ પોષક છે એમ માનવાનું કારણ નથી; ઉલટું એમાં બાલવિકાસને વિરોધક એવાં ઘણાં તત્ત્વો છે.

ઢીંગલીની રમતને શિક્ષણમાં સ્થાન આપવાની જરાએ જરૂર નથી. બાળક આગળ શિવણ, રાંધવું કે પીરસવું વગેરે કામો ચોખ્ખા કામનાં સ્વરૂપનાં આવી શકે છે ને તે બધાં બાળકને સ્વતઃ જ પ્રિય થઇ શકે છે. ઢીંગલીની રમતને રમત મટાડી શિક્ષણની પદ્ધતિ કે સાધન બનાવી દેવા માગીએ ત્યારે રમતનું યે કામ સરતું નથી અને શિક્ષણનું યે થતું નથી.

છતાં બાળકો સ્વાભાવિક રીતે જ્યારે ઢીંગલી માગે છે કે ઢીંગલીની ઘોલકીની રમત રમવા મંડી પડે છે, ત્યારે તે ખાસ રોકવા જેવી જ વસ્તુ માની રોકવાનીય જરૂર નથી.

બાળકો તેમની મેળે જે પ્રકારની રમત તેમાંથી વિકસાવે તેનું અવલોકન કરવાનું જ મોટાંઓએ કરવું જોઇએ ને બને તો તે વધારે ક્રિયાત્મક, વધારે સર્જનાત્મક થાય એવી દિશા બહુ વચ્ચે પડયા વગર આપી શકતા હોય તો તેટલું કરે. સિવાય ખાસ અટકાવવાં જેવાં તત્ત્વો દાખલ થતા દેખાય તો તેને અટકાવવાં માટે પણ યોગ્ય ઉપાયો લેવા જોઇએ.

બાળકોને ઢીંગલીની રમત રમવા ઉત્તેજવા કે ઉશ્કેરવા તો ન જ જોઇએ. બાળક રમવા માગે તો સામાન્ય નાટક મિશ્રિત રમત જેમ ગણીને તેનાથી ભડકી જવાની કે તે અટકાવવા દોડવાની જરૂર નથી.

માત્ર અવલોકનની જરૂર છે. રમત શક્ય હોય તેટલી વિકાસપોષક બને એમ કરવાની જરૂર છે.

*

(૨)

પ્રશ્ન:—શિક્ષણમાં તરંગી રમતોનું સ્થાન શું છે?

ઉત્તર:—કેળવણીમાં એક યુગ એવો આવ્યો કે જ્યારે તરંગી રમતોને શિક્ષણમાં રીતસરનું સ્થાન આપવામાં આવ્યું હતું. બાળકો ઘરમાં અને બહાર તરંગી રમતો રમે છે તેમાં તેમની કલ્પનાશક્તિ ખીલે છે એવું માની નિશાળોએ પણ એવી રમતોને કાયદેસરની પ્રતિષ્ઠા આપી હતી.

આની પાછળ એક તર્કદોષ હતો. જ્યારે બાળકોને કોઇ અમુક વસ્તુ લેવાની કે તેને વાપરવાની કે તેનાથી રમવાની ઇચ્છા થાય છે, પરંતુ તે તેમને મળતી નથી ત્યારે બાળકો એ વસ્તુ ખરેખર પાસે છે એમ મનથી ખોટું ખોટું માની લે છે, અને વસ્તુ ખરેખર પાસે હોવાનો બનાવટી આનંદ લે છે. બાળકો ઘોડો ઘોડો રમે છે તે આ જાતની માન્યતાનો દાખલો છે.

આવી તરંગી રમતોથી કલ્પનાશક્તિ ખીલે છે એમ માનવામાં આવે છે. હવે આ વિચારને જરા તપાસીએ.

ઘોડો ઘોડો રમનારાં બાળકોને ઘોડા ઉપર બેસવાની ઇચ્છા થએલી હોય છે, ને ખરેખરો ઘોડો

મળતો નથી, માટે લાકડીનો કે એવો બીજો ઘોડો કરીને તેઓ રમે છે એવું હમેશ હોતું નથી. કોઇ બાળકને કોઇ વખતે કલ્પનાશક્તિનો ઉપયોગ કરી ઘોડે બેસવાની હોંશ તૃપ્ત કરી લેવાની જરૂર પડી હશે, પરંતુ આજે તો જેમને ઘોડો એ શું એનું ભાન પણ નથી એવાં બાળકો પણ મોટાં બાળકો પાસેથી ઘોડોઘોડો રમવાની રમત તો શીખી જ લે છે. અહીં તેઓ રમતની પાછળ રહેલ ઘોડે બેસવાના આનંદના તરંગો કરતાં એની અંદર રહેલી શરીરની હીલચાલનો જ આનંદ લે છે.

આથી ઘોડાઘોડાની રમતમાં આપણે માનીએ છીએ તેટલું તરંગીપણું નથી. બાળકો જરા પોતાની જાતને ઘોડા સાથે સરખાવે છે ને મુખ્યતઃ તો તેમાંથી દોડવાનો ને કૂદવાનો આનંદ લે છે. આવી રમતો બાળકો પોતાની મેળાએ રમી લે તો બહુ વાંધો નથી. પરંતુ જ્યારે શિક્ષકો, માબાપો કે મોટાંઓ આવી રમતોને કલ્પનાનું શિક્ષણ આપવાનું એક સાધન બનાવી મૂકે છે, ને તે દ્વારા આનંદ સાથે જ્ઞાન આપવાનો પ્રયત્ન કરે છે, ત્યારે જ્ઞાન આપવાનો ઉદ્દેશ નિષ્ફળ જાય છે ને ઉલટી રમત વધારે તરંગી બને છે.

ઘરઘરની રમત અને રાજારાણીની રમત વગેરે

બધી રમતોનું આમ જ છે. મોટાંઓ તેમાં ભળીને વધારે તરંગી તત્ત્વો દાખલ કરે છે. જ્યાં સુધી આવી રમતોમાં રમતગમતનું ને દોડવાકૂદવાનું તત્ત્વ વધારે હોય ને આરોપિત અર્થ બહુ લાંબો ખેંચેલો ન હોય ત્યાં સુધી આવી રમતો એટલી બધી નુકસાનકારક બનતી નથી.

ઘણી વાર આવી રમતો બાળકોની નાટ્યવૃત્તિમાંથી જન્મે છે. શાળામાં, ક્રીડાંગણમાં કે ઘરમાં બાળકોની નજરે જે કાંઇ રમુજી કે અસરકારક પડે છે તેનું પુનરાવર્તન કરી જવાની તેમને ઇચ્છા થાય છે. આ માટે તેઓ તેને ભજવે છે એટલે કે તેનું નાટક કરે છે. કેટલીએક વાર અમુક ભૂમિકામાં બાળકને કામ કરવું ગમે છે તેથી પણ તે નાટક કરે છે. એની પાછળ કેટલીએક વાર કેટલીએક અતૃપ્તિ, કેટલીએક બીકો વગેરે હોય છે. આવાં નાટકો કે તરંગી રમતો વિકાસપોષક રહેતાં નથી. દાખલા તરીકે શિક્ષક કે માબાપથી બ્હીતાં બાળકો પોતે જ શિક્ષક કે સત્તાધારીનો પાઠ ભજવે છે; ખાવાની અતૃપ્તિને લીધે કંદોઇનું કે ફળો વેચનારનું કે જાતજાતની વાનીઓ કબાટમાં રાખી તાળું દેનાર બાનું નાટક બાળકો ભજવે છે; કપડાં ઘરેણાંથી અતૃપ્ત બાળકો રાજારાણી કે શ્રીમંત પાડોશીની

છોકરી પોતે જ છે એમ નાટકમાં રમી પોતાની દબાવેલી વૃત્તિને હળવી કરે છે કે તેને માર્ગ–release –આપે છે.

આ રીતે માર્ગ મળી જતો હોય ને પરિણામે માનસિક સમતોલપણું આવી જતું હોય તો તો ઠીક છે, પરંતુ ઘણી વાર આવી રમતોમાંથી બાળકો તરંગી બની જવાનો સંભવ છે. આ વસ્તુ માનસિક આરોગ્યને અત્યંત હાનિકારક છે. ખરી રીતે તો આવાં બાળકોને અતૃપ્તિ ન રહે અથવા તો દબાણુ જ ન થાય તે માર્ગ લેવો જોઇએ. કલ્પનામાં તેઓ તૃપ્તિ મેળવી લે તેના કરતાં વાસ્તવિકતામાં જ તેઓ તૃપ્ત થાય એમ કરવાની જરૂર છે. પરંતુ એ હરહમેશ શકય હોતું નથી. છતાં શકય હોય તેટલું વાસ્તવિક જીવન તેમને મળે તેવી ગોઠવણ કરવાની જરૂર છે. શ્રીમંત, સુસંપન્ન ઘરોમાં ને સારી સુસંપન્ન શાળાઓમાં પણ સિદ્ધાંત ફેરે આવી રમતો ઉત્તેજાય છે તેની તો જરા યે જરૂર નથી. વાસ્તવિકતાની સંપૂર્ણ અશકયતાને કારણે આવી રમતોને કોઇ રીતે ઉત્તેજન આપવાનું બ્હાનું લઈ લેવાનું નથી.

ખરો માનસિક અને શારીરિક વિકાસ તો તે તે શક્તિના યોગ્ય ઉપયોગમાં છે. સુદૃઢ નિરોગી શરીરને કૂદવામાં કે દોડવામાં કાંઈ પણ કલ્પિત

આરોપિત કર્યો વિના ખુદબખુદ તે ક્રિયામાં જ અત્યન્ત આનંદ છે. નિરોગી બાળકોને હીલચાલની છૂટ હોય તો તેઓ આન્તર આનંદની ખાતર કલાકો સુધી વાસ્તવિક રમતો રમ્યાં જ કરવાનાં છે–રમ્યાં કરે છે.

આરોપિત અર્થ મૂકી રમતમાં વિશેષ રસ લાવવાના આપણા પ્રયત્ન પાછળ એ વિચાર છે કે મરચાં–મશાલા વગરનાં શાક–દાળ બાળકને કેવી રીતે ભાવશે ? અથવા પાચક કે ક્ષુધા ઉત્તેજક એવી થોડી એક દવા લીધા વગર બાળકને બરાબર ભૂખ કયાંથી લાગશે ને શી રીતે પચશે ? આ માન્યતા ભૂલ ભરેલી છે. બાળકના સાદા અને નહિ બગડેલા સ્વાદને આપણે જાણ્યો નથી તેથી તેને આપણે મશાલાનો સ્વાદ પરાણે આપીએ છીએ. તે જ પ્રમાણે બાળકોનો વાસ્તવિક રમતોનો આનંદ આપણે અનુભવ્યો નથી તેથી આપણે તેમાં તરંગોનો મશાલો ભેળવવા માગીએ છીએ. પરંતુ તેમ કરવાથી હીલચાલ કે કામકાજ માટેની સ્વાભાવિક રૂચી મટી જાય છે; ને પછીથી બાળકને આરોપિત અર્થ ને એવું એવું રમતોમાં વણીને રમાડનાર શિક્ષક કે મોટાંઓની હાજરીની જરૂર પડવા લાગે છે. આમ બાળકની શુદ્ધ રૂચી બગડે છે.

બીજું નુકશાન એ છે કે ઉત્તેજનને લીધે સાધારણ રીતે બાળકના શરીરને કે મનને જેટલું લેવાની જરૂર હોય છે તેથી વધારે તે લે છે ને પરિણામે વિકાસને બદલે રોગ ઉત્પન્ન થવાનો સંભવ છે. દાખલા તરીકે સામાન્ય સ્થિતિમાં એક બાળક પોતાના પગની શક્તિના પ્રમાણમાં દસ કૂદકા મારીને કે પંદર મિનિટ દોડીને બેસી જાય છે, જ્યારે આરોપિત અર્થથી કે મોટાંઓના કહેવાથી ઉત્તેજિત થઈ પચાસ કૂદકા મારે કે કલાક સુધી દોડે તો તેના પગના સ્નાયુઓને કસરત મળવાને બદલે તે ઉલટા ઢીલા પડશે. મશાલા વગેરે તીખા તમતમતા પદાર્થો નાખી બનાવેલી વાનીઓ આપણે ભોજનમાં વધારે લઇએ છીએ પરંતુ તેથી પુષ્ટિ મળવાને બદલે પાચનશક્તિમાં મંદતા જ આવે છે.

સારાંશ તરંગી રમતો સામે અમુક હદ સુધી વાંધો લેવા જેવું નથી. રમતની શરૂઆત તરંગથી કદાચ થાય પણ પાછળથી તરંગ બાજુએ રહી જાય અને વાસ્તવિક રમત પ્રધાનપદ ભોગવે ત્યાં વિશેષ વાંધો ન લઇએ. વળી બાળકો પોતામાં રહેલી સહજ નાટ્યવૃત્તિને લીધે જ્યાં જ્યાં તેઓ અમુક ભૂમિકા ભજવવા ખાતર તરંગી રમતો શોધી કાઢે છે ત્યાં પણ તેની સામે વાંધો ન હોય. બાળકો જ્યાં જ્યાં

પોતાની અતૃપ્ત વૃત્તિઓને રમતો દ્વારા તૃપ્તિ આપે છે ત્યાં ત્યાં બની શકે તો વાસ્તવિકતામાં તૃપ્તિ આપવી એટલે કે બીજી રીતે વાસ્તવિક જીવન વધારે આપવું કે જેથી વિરોધો નીકળી જઇ સમન્વય ઉભો થાય.

પરંતુ આ બધી જાતની રમતોમાં શિક્ષકોએ કે માબાપોએ ઉત્તેજન આપવાની કે ખાસ ભલામણ કરવાની તો જરા યે જરૂર નથી.

વળી તરંગી રમતો દ્વારા કલ્પનાશક્તિ ખીલે છે એ વિચાર ભૂલભર્યો છે. કલ્પનાશક્તિનો વિકાસ તો બુદ્ધિના વિકાસ સાથે થઇ શકે છે. તરંગો તો ઉલટાં એ વિકાસને આડે આવનારાં તત્ત્વો છે.

વળી અતૃપ્ત ઇચ્છાઓને તૃપ્ત કરનારી તરંગી રમતો ઉત્તેજવાથી નૈતિક હાનિ પણ થાય છે. એક તો પોતાના વિરોધો, વાંધાઓ કે અતૃપ્તિને પોષવાની આમાંથી ટેવ પડે છે; અર્થાત્ એવી વસ્તુઓને તરંગી રમતો દ્વારા ઉછેરવાનું મળી જાય છે. કેટલાએક માણસો એવા હોય છે કે જેઓ અમુક વખતે કોઇએ તેમને નુકશાન કર્યું હોય કે એવું કશું કર્યું હોય તો તે તેઓ કદિ ભૂલતા જ નથી. આવી વૃત્તિ બાલ્યાવસ્થામાં માબાપ વઢયાં હોય કે કોઈએ કાંઇ લઈ લીધું હોય ને તે સામે ન થવાયું હોય તો

તેમાંથી આવે છે. આમાંથી જ વેર લેવાની કે બીજાનું બગાડવાની વૃત્તિ જાગે છે. બીજું સાધારણતઃ બાળકની વૃત્તિ ભૂલી જવાની છે; તેને બદલે આવી રમતો ઉત્તેજવાથી વૈરવૃત્તિ જાગે છે અને પોષાય છે. ત્રીજું એમ છે કે અમુક વસ્તુ આપણી પાસે નથી તો હવે કંઇ નહિ એમ કરી બાળક તેનો વિચાર છોડી દઇ બીજી રમતે ચડે છે, અથવા 'નથી' એ વાતનો સ્વીકાર કરી લે છે ને તે હિંમતથી સહન પણ કરી લે છે એને બદલે જો 'છે' એમ કલ્પનામાં માનીને તૃપ્ત થવાને રસ્તે ચડે અથવા 'નથી' એવી અતૃપ્તિને પોષીને સતત દુઃખી થવાનો રસ્તો લે તો આગળ જતાં તેનું જીવન અત્યન્ત દુઃખી ને નામર્દાઇ વાળું બની જવાનો સંભવ રહે છે.

તરંગી રમતો વિષે ટૂંકમાં આટલું કહી શકીએ.

